

administrative process which is expressed in special signs or properties of communication, activity, practical implementation of the acquired skills, etc., in the course of performance of his/her competence in the organization. According to the management style it is possible to claim about charismaticness, professionalism and leadership skills of the manager in the social-educational sphere.

It is pointed out, that the effective management style has to contain such basic components as: starting opportunities of the manager; basic values of the manager; skills of the manager; behavior, power and moral of the manager; management of creative subordinates.

The new philosophy of management is based not on domination and submission, but on consent and mutual support, establishing communications, development of the creative ideas, congestion around the principal of a professional and creative team. In the countries with developed economy, the workers are considered as a decisive factor of maintaining competitiveness, the staff is prepared according to changeability of the market and introduction of new technologies. And the principal acts as a manager, tutor, monitor and friend.

Key words: ideal manager, head, abilities, skills, values, qualities, institution of the higher education, social and pedagogical sphere, team.

Отримано 19.03.2019

УДК 378.147:17.022

А. Д. Череп

ORCID ID 0000-0002-1184-0473

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН ДО МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Череп А. Д. Особливості підготовки майбутніх учителів гуманітарних дисциплін до морально-етичного виховання старшокласників. В статті розкрито особливості підготовки майбутніх учителів гуманітарних дисциплін до морально-етичного виховання старшокласників. Визначено, що на сучасному етапі реформування змісту освіти на гуманістичних основах, коли йде перехід від соціально детермінованій педагогічній моделі освіти до особистісно-орієнтованої, мета якої – розвиток внутрішніх

можливостей студентів, їхніх потреб, інтересів і почуттів, необхідні нові технології, що сприятимуть емоційно-почуттєвому розвитку особистості майбутніх учителів гуманітарних дисциплін. .

Ідеали, принципи та закони моралі створюються і живуть віками в кожного народу, в кожному регіоні, у правилах і нормах поведінки вони конкретизуються, а у взаємовідносинах постійно вдосконалюються.

Доведено, що у повсякденному житті вихованість особистості оцінюється за різними ознаками і властивостями (залежно від їх цінності). Найчастіше її визначають за рівнем володіння правилами поведінки, що традиційно склалися. У народних оцінках вихованість, передусім, оцінюється гуманізмом, здійсненими добрими справами та вчинками.

Встановлено, щоб виховати в учнів співчуття, бажання робити гарні учинки, викликати сором, каяття, коли вчинив погано, важливо знайти прийоми, що ставили би їх на місце іншого, змушували переживати те, що переживає інший, тобто використовувати емоційну ідентифікацію.

Аргументовано, що виховати високоморальну особистість означає сформувати у неї моральну свідомість, моральні почуття та моральну поведінку, які знаходяться в єдності між собою. Засобом виховання її емоційно-моральної сфери має бути такий педагогічний матеріал, що, насамперед, торкнеться глибинних інстинктивних почуттів вихованця і допоможе у майбутніх вчителів гуманітарних дисциплін сформувати моральні якості: доброту, чуйність, доброзичливість, гуманність. Тоді у професійній діяльності вони зможуть власною моральною переконаністю і особистим прикладом суттєво впливати на утвердження моральних ідеалів старшокласників.

Ключові слова: підготовка, майбутні учителі, гуманітарні дисципліни, мораль, морально-етичне виховання, старшокласники.

Череп А. Д. Особенности подготовки будущих учителей гуманитарных дисциплин к морально-этическому воспитанию старшекласников. В статье раскрыты особенности подготовки будущих учителей гуманитарных дисциплин к морально-этическому воспитанию старшекласников. Определено, что на современном этапе реформирования содержания образования на гуманистических основах, когда идет переход от социально детерминированной педагогической модели образования к личностно-ориентированной, цель которой – развитие внутренних возможностей студентов, их

потребностей, интересов и чувств, необходимы новые технологии, способствующие эмоционально чувственному развитию личности будущих учителей гуманитарных дисциплин.

Идеалы, принципы и законы морали создаются и живут веками у каждого народа, в каждом регионе, в правилах и нормах поведения они конкретизируются, а во взаимоотношениях постоянно совершенствуются.

Доказано, что в повседневной жизни воспитанность личности оценивается по разным признакам и свойствам (в зависимости от их ценности). Чаще всего ее определяют по уровню владения правилами поведения, традиционно сложились. В народных оценках воспитанность, прежде всего, оценивается гуманизмом, осуществленными добрыми делами и поступками.

Установлено, чтобы воспитать у учащихся сочувствие, желание делать красивые поступки, вызывать стыд, раскаяние, когда поступил плохо, важно найти приемы, которые ставили бы их на место другого, заставляли переживать то, что переживает другой, то есть использовать эмоциональную идентификацию.

Аргументировано, что воспитать высоконравственную личность означает сформировать у нее нравственное сознание, нравственные чувства и нравственное поведение, которые находятся в единстве между собой. Средством воспитания ее эмоционально-нравственной сферы должен быть такой педагогический материал, прежде всего, коснется глубинных инстинктивных чувств питомца и поможет у будущих учителей гуманитарных дисциплин сформировать нравственные качества: доброту, отзывчивость, доброжелательность, гуманность. Тогда в профессиональной деятельности они смогут собственной моральной убежденностью и личным примером существенно влиять на утверждение нравственных идеалов старшеклассников.

Ключевые слова: подготовка, будущие учителя, гуманитарные дисциплины, морально-этическое воспитание, старшеклассники.

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформування змісту освіти на гуманістичних основах, коли йде перехід від соціально детермінованій педагогічної моделі освіти до особистісно-орієнтованої, мета якої – розвиток внутрішніх можливостей студентів, їхніх потреб, інтересів і почуттів, необхідні нові технології, що розкрили б закономірності емоційно-почуттєвого розвитку особистості студента.

Аналіз останніх досліджень. Різні погляди на виховання моральної особистості висвітлено у наукових працях І. Бега, В. Білоусової, М. Боришевського, С. Гончаренка, В. Дубровського, І. Дуранова, Г. Жирської, О. Кононенко, В. Кузя, Ю. Мальованого, І. Найдьонова, О. Ростовцевої, О. Столяренко, Ю. Танюхіна, К. Чорної, Т. Шингірей та ін.

Формулювання мети статті. Метою статті є розкриття особливостей підготовки майбутніх учителів гуманітарних дисциплін до морально-етичного виховання старшокласників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відродження Української держави, поворот до демократизації, гуманізації, до прав і свобод особистості вимагають переосмислення державної політики у галузі освіти. Її нове розуміння викладено в Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття), Законі України «Про освіту», «Про вищу освіту», указі Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти», «Концепції нової української школи», «Програмі «Нова українська школа» (2018). Серед пріоритетних принципів реалізації цих законодавчих актів та нормативних документів покладено принципи гуманізації освіти, демократизації всіх її складових елементів, гуманітаризації, національної спрямованості тощо. Саме тому майбутні педагоги мають бути зорієнтовані на загальнолюдські, національні й професійні цінності, ціннісну спрямованість у педагогічній діяльності.

Знаний педагог і психолог О. Запорожець вважає, що ті високі моральні, естетичні й інтелектуальні почуття, що характеризують розвинуту дорослу людину і які здатні надихати її на великі справи і шляхетні вчинки, не надані дитині в готовому вигляді від народження. Вони виникають і розвиваються протягом дитинства під впливом соціальних умов [6].

Дослідники В. Зибковець і А. Титаренко підкреслюють, що жодне явище соціального життя не витлумачувалося так розбіжно, як мораль. Сутність її вони визначають у такий спосіб: життєва мудрість; школа виховання людини; вища насолода, задоволення індивіда своєю поведінкою; самий короткий шлях знаходження щастя; служіння честі; порядок у суспільстві; забезпечення чесності у взаєминах людей; служіння ідеалу; інститут, що приборкує «тваринні інстинкти» людини; визначення змісту людського життя тощо [7].

І. Марьєнко розглядає моральність як одну з форм суспільної свідомості, що виражає внутрішній світ дитини, а через нього цей внутрішній світ пояснює увесь об'єктивний світ. Науковець зазначає,

що структура моральної свідомості стійка. Провідне місце в ній займають переконання, основа яких – система понять. У свою чергу, система створює моральні знання, що є початковою ланкою в процесі засвоєння школярами моральних цінностей [8].

У «Практикумі з педагогіки» О. Дубасенюк мораль розглядається у широкому та вузькому розумінні. Термін «мораль» використовується вузько, коли враховуються інтереси лише своєї сім'ї, школи, жителів населеного пункту. У цьому випадку нерідко абстрагуються від деяких принципів загальнолюдської та національної моралі [10].

У загальному аспекті мораль – це ідеї, принципи й закономірності, ціннісні орієнтації гуманних демократичних відносин, які в конкретних умовах реалізуються у системі норм, процедур, правил діяльності та поведінки в інтересах усіх, що постійно удосконалюються. Студенти – майбутні учителі гуманітарних дисциплін мають знати, що найвищий рівень моралі там, де впроваджуються й удосконалюються гуманні відносини, повага й любов до людини, доброта, свобода, верховенство народної культури, красивого в житті.

Центральним у понятті моралі є ставлення до людини і природи, до міжособистісних і суспільних відносин і самі гуманні відносини. У процесі спільної діяльності і гуманних відносин народжуються принципи, закони, норми та правила співжиття. Ними й регулюються відносини між людьми та природою в будь-яких ситуаціях.

Педагогічний словник дає таке визначення моралі: «Мораль – це одна із форм суспільної свідомості, система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей» [5, с. 216].

Ідеали, принципи та закони моралі створюються і живуть віками в кожного народу, в кожному регіоні, у правилах і нормах поведінки вони конкретизуються, а у взаєминах постійно вдосконалюються.

Особливо важливою, на наш погляд, є думка І. Беґа про те, що мораль дитині спадково не задається, вона виховується і, що емоційно-моральне удосконалення дитини залежить від уміння вихователя проникнути у внутрішній світ вихованця через співпереживання [1].

У повсякденному житті вихованість особистості оцінюється за різними ознаками і властивостями (залежно від їх цінності). Найчастіше її визначають рівнем володіння й правилами поведінки, що традиційно склалися. У народних оцінках вихованість, передусім, оцінюється гуманізмом, здійсненими добрими справами та вчинками.

Ми вважаємо, що необхідно розрізняти такі категорії, як мораль і

моральність.

Мораль – це сукупність норм поведінки людей, що регулюють їх ставлення до суспільства, нації, колективу, один до одного, підтримане особистим переконанням, традицією, суспільною думкою. Моральні норми складають основу моральності людини, але повністю її не визначають. Моральність включає моральні погляди, теорії, переконання, почуття, відношення людей, моральну поведінку,

Моральна свідомість старшокласника – одна із сторін суспільної свідомості, її суб'єктивно-ідеальна форма, яка у вигляді уявлень і понять відображає реальні відносини і регулює моральну сторону його діяльності.

Моральні переконання – це пережиті та узагальнюючі моральні принципи, норми. Вони формуються в процесі активного й вольового оволодіння всім багатством моральної культури і стають керівництвом до дії особистості.

Моральні почуття виражають запити, оцінки, відношення, спрямованість духовного розвитку особистості. У результаті формування почуттів у системі морального виховання з'являється емоційне ставлення до того, що раніше було байдужим.

Розглядаючи категорію «почуття», варто враховувати, що існують два терміни, що визначають емоційний стан особистості: емоції й почуття. Деякі науковці застосовують ці поняття як синоніми. Однак дослідження Л.Виготського, С. Головіна, К. Платонова та ін. підтверджують необхідність їхнього розрізнення. Так, К. Платонов вважає, що емоції у людини відображають об'єктивні відносини предметів і явищ зовнішнього світу до недоліків людини як організму, а почуття – як до особистості, до члена суспільства [9].

У своїх дослідженнях знаний психолог Л. Виготський підкреслював, що емоція виникла на основі інстинктів і являє собою близькі відгалуження останніх. Особливо очевидний інстинктивний корінь емоцій у найбільш примітивних елементарних проявах (гнів, страх тощо) [4].

Емоційний досвід змінюється й збагачується в результаті співпереживань (емпатії), що виникають у спілкуванні з іншими людьми, при сприйнятті творів мистецтва, під впливом засобів масової інформації. Таким чином, поняття «почуття» і «емоція» доцільно розділяти. Почуття, на відміну від емоції, – не відключене від розуму людське переживання, а, навпаки, свідоме відчуття дійсності й існування в дійсності через ці свої відчуття. Емоція ж має інтелектуальний зміст, але не має духовності, – це порушення

особистості аж до непокори волі і свідомості, а в почутті є духовність, у ньому світогляд людської особистості, він проходить і піддається вихованню й розвитку, як і вся людська природа.

Отже, моральні почуття – це все те, що визначає ставлення людини до соціальних установ, до держави, до інших людей, до самого себе тощо.

О. Запорожець підкреслює, що ті високі моральні, естетичні й інтелектуальні почуття, що характеризують розвиток дорослої людини і які здатні надихати її на великі справи і шляхетні вчинки, не надані дитині в готовому вигляді від народження. Вони виникають і розвиваються протягом дитинства під впливом соціальних умов [6].

На думку Л. Виготського, виховання моральних почуттів – це завжди перевиховання почуттів, тобто зміни в напрямку емоційної природженої реакції. Разом із тим, саме ці емоційні реакції повинні складати основу виховного процесу [4].

Емоційні реакції, властиві, на думку В.Сухомлинського, морально й естетично вихованій людині, проявляються в сприйнятливості до доброго слова, повчання, поради. Щоб слово «вчило жити», слід, використовуючи емоційні реакції, виховувати тонкість, емоційну чуйність юного дитячого серця [11].

З огляду на природні задатки дитини, І. Бех розробив інноваційні виховні технології, спрямовані на духовний ріст дитини. Пріоритетну роль у них знаний науковець відводить індивідуально-орієнтованому вихованню, у якому потрібно:

- враховувати індивідуально-природні умови дитини;
- створювати умови, необхідні для виховного процесу;
- надавати дитині волю вибору;
- моделювати ситуації вільної творчої роботи;
- проникати у внутрішній світ дитини за допомогою емпатії [2, с. 12-17].

В. Сухомлинський переконаний, що емоційний стан має поворотну силу впливу на розум та інтелектуальне життя дитини, що емоційна байдужість – корінь моральної байдужості, і знаходиться в тісній залежності не тільки від здатності емоційного реагування на різні події: співпереживати, радуватися, обурюватися і т.д. На думку автора, головною умовою виховання моральності є:

- 1) пробудження думки й волі дитини;
- 2) поглиблення їх через шляхетність, вищий зміст, велич ідеї, на основі якої виниклі почуття пізнаються на власному досвіді [11].

Дослідниця М. Виноградова однією з умов виховання почуттів визначає розвиток моральної свідомості: від усвідомлення причин і мотивів учинків залежить глибина й стійкість почуттів дитини [3].

Розвиток моральної свідомості – це шлях формування в дітей знань про моральну та правильну поведінку. Дітям важко усвідомлювати, чому слід поводитись саме так, а не по-іншому. Але це усвідомлення сприяє розвитку моральної свідомості, акумулює зв'язок з учинками. Почувати себе нечесним складно, соромно перед самим собою, навіть якщо ніхто не довідається, що ти збрехав. Для цього потрібно викликати емпатичне почуття до тих, хто постраждав через неправду. Міркування над учинками розвиває моральну свідомість, а усвідомлення мотивів учинків сприяє засвоєнню етичних уявлень і розвитку почуттів.

Виходячи з цього, автор робить висновок, що вирішення проблеми полягає у формуванні в дітей етичних, узагальнених і диференційованих уявлень (що значить бути чесним, добрим, справедливим, чуйним і т.п.). Виховання гуманних почуттів знаходиться в тісній залежності не тільки від рівня етичних уявлень дітей, але і від їхньої здатності емоційно реагувати на різні події: радіти, співпереживати, обурюватися [3].

Отже, що емоційне ставлення до своїх учинків і вчинків оточуючих з'являється в дітей у тому випадку, коли їм зрозумілий зміст цих учинків. Тому емоційна ситуація повинна бути доступною віку дитини, ясною й цікавою для неї.

Науковець І. Мар'єнко виводить такі основні правила виховання почуттів:

1. Організувати життя й поведінку дитини так, щоб найчастіше зіштовхувалися в них подразники, між якими повинне бути створене перенесення зовнішнього почуття у внутрішнє.

2. Повідомляючи що-небудь дитині, піклуватися про її почуття.

3. Емоційні реакції повинні стати основою виховного процесу, оскільки в такий спосіб факти запам'ятовуються краще.

4. Жодна моральна проповідь так не виховує, як живий біль, живе почуття, і в цьому змісті апарат емоцій є як би спеціально пристосованим і тонким знаряддям, через яке легше впливати на поведінку [8].

Б. Шугармен підкреслює, що той, хто з повагою відноситься до інших людей, уважно ставиться до їх почуттів, бажань й інтересів і не зневажає ними в ім'я власних цілей, – морально вихована людина. Високоморальна людина досить компетентна в соціальних уміннях, добре розуміє почуття інших людей і при цьому добре виражає свої

власні почуття [12].

Щоб виховати в дітей співчуття, бажання робити гарні учинки, викликати сором, каяття, коли вчинив погано, важливо знайти прийоми, що ставили би дитину на місце іншого, потерпілого, змушували її переживати те, що переживає інший, тобто використовувати емоційну ідентифікацію.

Отже, моральність – це регулююча функція людської поведінки. А моральні почуття – це суб'єктивні переживання людини, що визначають її ставлення до соціальних установ, до держави, до інших людей, до самого себе.

Моральність охоплює сферу буття й сферу свідомості. У сфері моральної свідомості виокремлюються:

- 1) моральні переживання;
- 2) повсякденний життєвий рівень;
- 3) теоретичний рівень.

Ми також припускаємо, що засобом виховання емоційно-моральної сфери особистості має бути такий педагогічний матеріал, що, насамперед, торкнеться глибинних інстинктивних почуттів вихованця.

Отже, у вихованні моральних почуттів дітей необхідно спиратися на інстинктивний базис емоцій особистості, створюючи такі педагогічні умови, через які будуть виявлені, розкриті і піддані виховному процесу емпатичні переживання, а також почуття любові до усього оточуючого.

Виховати високоморальну особистість означає сформувати у неї моральну свідомість, моральні почуття та моральну поведінку, які знаходяться в єдності між собою. Засобом виховання її емоційно-моральної сфери має бути такий педагогічний матеріал, що, насамперед, торкнеться глибинних інстинктивних почуттів вихованця і допоможе у майбутніх вчителів гуманітарних дисциплін сформувати моральні якості: доброту, чуйність, доброзичливість, гуманність. Тоді у професійній діяльності вони зможуть власною моральною переконаністю і особистим прикладом суттєво впливати на утвердження моральних ідеалів старшокласників.

Бібліографія

1. Бех, І. Д. (2014). Інноваційна виховна технологія: сутнісні положення і шляхи реалізації. *Педагогіка і психологія*, 1, 12-17.
2. Бех, І. Д. (1997). Духовні цінності в розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*, 1, 124-129.
3. Воспитание нравственных чувств у старших

дошкольников. Под ред. Виноградовой, А. М. (1989). Москва: Просвещение.

4. Выготский, Л. С. (1991). Педагогическая психология. Москва: Педагогика.

5. Гончаренко, С. У. (1997). Український педагогічний словник. Київ: Либідь.

6. Запорожец, А. В. (1995). Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста. Москва: Педагогика.

7. Зыбковец, В. Ф. (1974). Прирождение нравственности. Москва: Политиздат.

8. Марьенко, И. С. (1985). Нравственное становление личности дошкольника. Москва: Педагогика.

9. Платонов, К. К. (1982). Системные качества психических явлений *Психологический журнал*, 3, 2.

10. Практикум з педагогіки. Дубасенюк, О. А., Іванченко, А. В. (2002). Житомир.

11. Сухомлинський, В. О. (1980). Вибрані твори. Т. 3. Київ: Радянська школа.

12. Sugarman, B. (1969). Tension Management, Deviance, and Social Change. *The Sociological Quarterly*, 10, 1, 62-71.

References

1. Beh, I. D. (2014). Innovacijna vihovna tehnologija: sutnisni položennja i shljahi realizacii. *Pedagogika i psihologija*, 1, 12-17. [in Ukrainian].

2. Beh, I. D. (1997). Duhovni cinnosti v rozvitku osobistosti. *Pedagogika i psihologija*, 1, 124-129. [in Ukrainian].

3. Vospitanie npravstvennyh chuvstv u starshih doshkol'nikov. Pod red. Vinogradovoj, A. M. (1989). Moskva: Prosveshhenie. [in Russian].

4. Vygotskij, L. S. (1991). Pedagogicheskaja psihologija. Moskva: Pedagogika. [in Russian].

5. Goncharenko, S. U. (1997). Ukraïns'kij pedagogichnij slovník. Kiïv: Libid'. [in Ukrainian].

6. Zaporozhec, A. V. (1995). Razvitie social'nyh jemocij u detej doshkol'nogo vozrasta. Moskva: Pedagogika. [in Russian].

7. Zybkovec, V. F. (1974). Prirozhdenie npravstvennosti. Moskva: Politizdat. [in Russian].

8. Mar'enko, I. S. (1985). Npravstvennoe stanovlenie lichnosti doshkol'nika. Moskva: Pedagogika. [in Russian].

9. Platonov, K. K. (1982). Sistemnye kachestva psihicheskikh javlenij *Psihologicheskij zhurnal*, 3, 2. [in Russian].

10. Praktikum z pedagogiki. Dubasenjuk, O. A., Ivanchenko, A. V. (2002). Zhitomir. [in Ukrainian].

11. Suhomlins'kij, V. O. (1980). *Vibrani tvoriv. T. 3.* Kiïv: Radjans'ka shkola. [in Ukrainian].

12. Sugarman, B. (1969). Tension Management, Deviance, and Social Change. *The Sociological Quarterly*, 10, 1, 62-71. [in English].

Cherep A. D. Peculiarities of Preparation of Future Teachers of the Humanities for Moral and Ethical Education of High School Pupils. The article deals with peculiarities of preparation of future teachers of the Humanities for moral and ethical education of high school pupils.

It is defined that at the current stage of reformation of the content of education on humanistic grounds, when there is transition from socially determined pedagogical model of education to personality-oriented, the aim of which is development of inner abilities of students, their needs, interests and feelings, we need new technologies that promote emotional and sensory development of the personality of future teachers of the Humanities.

Ideals, principles and laws of morality are created and exist for centuries in every nation, every region; they are specified in rules and norms of behavior and constantly improve in relationship.

It is proved that in everyday life civility of a personality is estimated by different characteristics and features (depending on their value). Most often it is identified by the level of mastery of rules of behavior that traditionally developed. First and foremost, people estimate civility by humanism, performed good deeds and acts.

It is established that in order to raise compassion, desire to perform good acts, bring the feeling of shame and remorse after making bad things, it is important to find techniques that would put them in the position of another person, make them experience what the other person undergoes, that is to use emotional identification.

It is substantiated that to raise a highly moral personality means to form moral conciseness in her, moral feelings and moral behavior that form a unity with one another. The means of raising their emotional and moral spheres should be such a type of pedagogical material that would primarily touch deep instinct feelings of pupils and help future teachers of the Humanities to form moral qualities: kindness, sensitivity, benevolence and humanism. Then, in their professional activity they will be able to influence considerably the asserting of moral ideals of high school pupils with their own moral conviction and personal example.

Key words: preparation, future teachers, the Humanities, moral and ethical education, high school pupils.

Отримано 25.03.2019